

УДК 821.161.1.81* 42 : (477)»19»

Олеся НАХЛІК
Львівський національний
університет імені Івана Франка

ПОЛЬСЬКИЙ АНТИТОТАЛІТАРНИЙ ДИСКУРС В УКРАЇНІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1990-х РОКІВ

Статтю присвячено розгляду досі недосліджуваного питання ролі праць чільних польських інтелектуалів у переосмисленні українцями власного комуністичного минулого. Особливе поживлення у публікаціях та обговоренні вказаної проблематики відбулось на початку 90 років після здобуття Україною незалежності. З огляду на тогочасну актуальність потреби реформування радянської свідомості українців з усіма стереотипами, міфологемами, що їх протягом кількадесяти років викладала радянська пропаганда, чимало українських періодичних видань звернулось до негайної публікації заборонених і невідомих широкому читацькому загалові польських письменників ХХ ст. Їх входження в український культурний простір відбувалося з виразною перевагою тих, хто в різний спосіб чинив активний опір радянській системі, маючи особистий досвід існування у тоталітарній парадигмі.

Ключові слова: переклад, читач, інтерпретація, дискурс, анти тоталітаризм.

The article is devoted to the analyses of an still unexplored issue of the Polish intellectualists role in the Ukrainians re-examination of their own communistic past. Particular animation of this problems in the publications and discussions occurred in the early 90-th, after declaration of the independence of Ukraine. Taking in the account necessity of the reforms of the Ukrainians Soviet mentality in that time, with all its stereotypes and mythologems, which were an result of the long Soviet propaganda influence, a lot of Ukrainian periodicals took up an immediate publication of the forbidden and unknown to the large sections of the public Polish writers of the XX century. Their entrance into Ukrainian cultural life took place with an clear advantage of those, who by all possible means were standing up to the Soviet system, having a personal experience of existence in a totalitarian paradigm.

Key words: translation, reader, interpretation, discourse, antitotalitarianism.

Artykuł poświęcono rozpatrzeniu dotychczas niezbadanej kwestii roli prac czołowych intelektualistów polskich w wartościowaniu przez Ukraińców ich własnej przeszłości komunistycznej. Szczególne ożywienie tej problematyki w publikacjach i dyskusjach odbyło się na początku lat 90., po odzyskaniu przez Ukrainę niepodległości. Ze względu na ówczesną aktualność potrzeby reformowania radzieckiej świadomości Ukraińców ze wszystkimi jej stereotypami i mitologemami, które były wynikiem kilkudziesięcioletniego oddziaływania propagandy radzieckiej, sporo ukraińskich periodyków rozpoczęło szybką publikację wzbronionych i nieznanych dla szerokiego ogółu dzieł polskich pisarzy XX wieku. Ich wejście do ukraińskiej przestrzeni kulturalnej odbywało się z wyraźną przewagą tych, którzy na wszelkie sposoby stawiali opór systemowi radzieckiemu posiadając osobiste doświadczenie istnienia w paradygmacie totalitarnym.

Słowa kluczowe: przekład, czytelnik, interpretacja, dyskurs, antytotaryzm.

Один із найвизначніших польських інтелектуалів Л. Колаковський у промові під назвою «Навіщо потрібне минуле», виголошеній у Вашингтоні з нагоди вручення йому Ключівської премії, сказав: «Ми мусимо привласнити історію, немов свою власну, її жах і потворність так само, як і красу й славу; її жорстокості й переслідування так само, як і прекрасні витвори людського розуму та рук. Мусимо це зробити, якщо хочемо знайти відповідне місце у всесвіті й знати, ким ми є і як маємо діяти» [13, с. 42]. У цьому контексті варто говорити про нагальну потребу, що з'явилася на теренах усіх пострадянських республік на початку 90 – переоцінки тривалого історичного періоду існування геополітичної радянської системи. Переоцінка ця коливалась від спроб таврування усіх, кого

запідозрили у колаборації з владою, до пошуку численних невідомих героїв, що здійснили самопосягати в ім'я національних інтересів.

Одним з перших підтверджень спрямування зусиль частини української інтелігенції на артикуляцію донедавна замовчуваних проблем можна трактувати видання у 1991 році праць чільних польських інтелектуалів – Ч. Мілоша, Т. Конвіцького, З. Бжезінського, К. Прушинського, до котрих згодом додадуться Л. Колаковський, Г. Герлінг-Грудзінський, Р. Капусцінський та чимало інших. Таку численність та різноманітність публікацій власне анти тоталітарного характеру на початку 90-х рр. слід вочевидь пояснювати часом, коли «українське анти колоніальне напруження досягло вершини: центр розпадався сам по собі, колонія відходи-

ла, формуючи власну ідентичність» [14, с. 323]. Тому для тогочасного українського культурного дискурсу характерним було майже одночасне звернення до думок одних і тих же польських інтелектуалів, що стосувались актуальних для суспільства проблем. Однією з перших публікацій раніше невідомих українському читачеві польських авторів була стаття відомого американського політолога польського походження Збігнева Бжезінського, опублікована у 1991 році на сторінках «Всесвіту» [6]. У ній радянолог прогнозує неминучий розпад Радянського Союзу, що відбувся кількома місяцями пізніше. Саме цю публікацію можемо трактувати як одне з перших свідчень переходу журналу «Всесвіт» на безцензурне видання. Додам, що того ж таки 1991 року перекладені були також фрагменти роману польського публіциста і прозаїка, представника так званої літератури факту, Ксаверія Прушинського «Ніч у Кремлі» [22] – спогади про Другу світову війну і безпосередню роль Росії у початку конфлікту. Можливо, згадана публікація відбулась з огляду не лише на актуальність тематики твору, але ще й через українське походження автора [12, с. 30]. Відразу ж через рік, у 1992 році, у тому-таки періодичному виданні з'явилися друком розділи з книги З. Бжезінського «Великий провал. Народження і смерть комунізму в ХХ ст.» [3] з коментарем редакції, де вказувалось, що «здійснений ним ґрунтовний аналіз комуністичного феномена залишається, на наш погляд, і нині цікавим і актуальним для жителів посттоталітарних держав, що роблять тільки-но перші кроки до свободи, демократії, громадянського суспільства» [17, с. 215]. Варто додати, що актуальність політичного субдискурсу, котрий можемо виділити в межах антитоталітарного і пов'язати його передусім з публікаціями текстів З. Бжезінського, зумовлював не лише час краху Радянської імперії, але й тогочасна майже абсолютна відсутність сформованої української політологічної думки, котра б цілковито була звільнена від пострадянської ідеології. У згаданих фрагментах автор докладно аналізує усі етапи розвитку комунізму – від більшовицьких ідей Леніна, сталінських репресивних методів керування до брежневських часів та пізнішої «перебудови». Своєрідним підсумком роздумів радянолога стане спогад про дебати 1987 року, викликані реформаторськими зусиллями Михайла Горбачова. Під час дискусії один з провідних радянських інтелектуалів наважився публічно запитати: «Чи створив Сталін свою

систему, а чи система створила Сталіна?», на що З. Бжезінський у книзі беззастережно відповів: «Але якщо саме система, як ясно з цього запитання, породила Сталіна, тоді чия ж вона? Це Ленін створив систему, яка зробила можливими сталінські злочини. Але Ленін не тільки забезпечив можливість сталінізму, він зробив більше – ленінський ідеологічний догматизм і політична нетерпимість значною мірою виключили можливість появи будь-яких інших альтернатив. По суті, неодмінною спадщиною ленінізму є сталінізм, і це – найсуворіше засудження ролі Леніна в будівництві соціалізму в Росії» [3, с. 218]. Щодо основних причин розпаду радянської системи, то радянолог докладно висвітлює кілька чітких фаз, що уможливили початок цього процесу саме після смерті Л. Брежнева 1982 року, оскільки тоді «радянська система перетворилась на закостенілий продукт трьох тісно пов'язаних фаз; 1) за Леніна – тоталітарна партія, націлена на тотальну реконструкцію суспільства; 2) за Сталіна – тоталітарна держава з тотально підкореним їй суспільством; 3) за Брежнева – тотально загниваюча держава під владою корумпованої тоталітарної партії» [3, с. 221]. Важливу роль відіграло також, на думку З. Бжезінського національне питання, котре попри всі зусилля радянської влади, залишалось актуальним для усіх народів, які знаходились в складі СРСР. Майже в один час із «Всесвітом» стаття З. Бжезінського про роль новоствореної української держави на геополітичній мапі світу, інтерв'ю з ним та розвідка авторства історика, громадської діячки на еміграції М. Богачевської-Хом'як з'явилися на шпальтах «Сучасності» [7; 2; 8]. Щоправда, еміграційному журналу вдалось опублікувати українську версію однієї зі статей З. Бжезінського у 1984 році, ще до розпаду Радянського Союзу [5]. На відміну від «Всесвіту», де простежується акцент у друці насамперед тих текстів З. Бжезінського, що стосуються аналізу радянського феномена, на шпальтах «Сучасності» З. Бжезінський говорить про особливу роль України в євроінтеграційних процесах пострадянського простору. Схожій тематиці присвячені роздуми радянолога під назвою «Передчасне партнерство» [4], що їх надрукує «Всесвіт» у 1994 році. Шукаючи відповідь на запитання, якою має бути стратегія Америки в стосунках з Росією, яка після закінчення «холодної війни» вже не є супротивником, але в якій щораз більше нарастають імперські настрої, радянолог проникливо стверджує «Ключовим питанням,

яке в 1994 році може набути гострого звучання, є майбутня стабільність і незалежність України. Необхідно на весь голос заявити, що без України Росія перестає бути імперією, а якщо Україну буде скомпрометовано і знову підкорено, Росія автоматично стане імперією» [4, с. 147]. Без сумніву, позиція З. Бжезінського суттєво посприяла зміні парадигми українсько-американських стосунків. Проте після наведених публікацій наступне десятиліття до публікації думок З. Бжезінського редактори українських періодичних видань не звертатимуться.

Друкуючи у 1993 році есе Ч. Мілоша «Мій досвід марксизму» – фрагмент із книги «Родина Європа» [19], редакція «Всесвіту» ставить перед українським читачем принципово іншу, аніж можна було б очікувати від тогочасної публікації, проблему. Адже у ній не йшлося про популярну, а зрештою, на думку багатьох інтелектуалів, зумовлену часом, пряму критику комуністичної системи, а йшлося натомість про пошук пояснень впливу комуністичних ідей на самого польського автора та на його інтелектуальне оточення. Вказуючи на повсякчас існуючу людську потребу у спрощеному світогляді, автор запитує: «Чи ж не тим пояснюється магнетична сила марксизму, що з'явився саме в той час, коли подвійне сприймання світу, у категоріях наукових і гуманістичних зробилось надто важким; відтак, чим примітивнішим був розум, тим більшу насолоду він отримував, зводячи невідповідне багатоманіття до спільного знаменника» [19, с. 136]. Дошукуючись причин власного імунітету до повного підпорядкування ідеям марксизму, Ч. Мілош припускає, що саме мислення митця і як наслідок постійне змагання з суперечностями, схильність до іронії, відшукування прихованих смислів стало його особистою «вакциною» від щораз міцніючих суспільних настроїв захоплення марксистською ідеологією. Цікавими є слова Мілоша, в яких він окреслює своєрідність власної візії російської революції, символом якої для нього став не Ленін, а Маяковський, оскільки «в його творчості революційна теорія з'єдналася зі старим уявленням росіян про себе як про обраний народ, і таким чином два месіанізми – класу-спасителя й народу-спасителя – наклались один на один. (...) Маяковський означав для мене усю їхню революцію і, хтозна, чи не цілу їхню цивілізацію, постійно роздвоєну, таку потужну, людяну й спраглу справедливості у літературі і таку злиденну й жорстоку в земних справах, мовби всі її сили пішли на

вчинки неординарні й нічого не залишилось для скромних бажань гармонії й щастя, трактованих лише як зрада і слабкість» [19, с. 140–141]. Додам, що польський письменник ще неодноразово повертатиметься на сторінках своєї творчості, зокрема й згаданій «Родинній Європі», до оприявлення свого ставлення до росіян, російської культури та історії

Продовженням роздумів над причинами захоплення європейської інтелігенції комуністичними ідеями стала опублікована того-таки 1993 року промова, виголошена у 1985 році на конгресі Польської культури на чужині, польським філософом, фахівцем з марксизму, певний час – його прихильником, а потім різким критиком Лешеком Колаковським [16]. У ній автор спробував проаналізувати факт, як же сталося, що «міжнародний комунізм, і той, що при владі, і той, що претендує на владу, – ставав у певні історичні періоди плідним у царині культури, тобто здатним надихати творчість, яку можна вважати за частину європейської цивілізації?» [16, с. 193]. Відомо, що комуністичні ідеї захоплювали Артура Кестлера, Теодора Драйзера, Олександра Блока, Володимира Маяковського. Отож, комунізму, хоча лише десь до 30-х рр. – початку масових чисток, посилення тоталітарних проявів влади, які не залишали місця для особистої творчої реалізації, все ж вдалося стати не лише руйнівною силою, яка спустошувала історичну спадщину Європи, але й акумулятором енергії, гравітаційним полем для багатьох європейських інтелектуалів. Причин підтримки, яку не спромоглися завоювати, за словами Л. Колаковського, «нинішні режими, менш кровожерні й жорстокі», було вочевидь багато. Передусім – історичний момент після Першої світової війни, коли інтелектуалів полонила атмосфера початку нової епохи, повний розрив з минулим через ілюзорне звільнення від традиції, культурне знекорінення. А згодом – перша половина 30-х рр. з великою економічною кризою, тріумфом націонал-соціалістів в Німеччині та громадянською війною в Іспанії. Як пригадував Ч. Мілош, «то були 1930–1935 роки. Масове безробіття, нищення збіжжя й кави, прихід до влади Гітлера породжували рішучий протест у кожного, хто не міг змиритися з абсурдом» [19, с. 138]. Тому, на перший погляд, саме історичною детермінованістю можна пояснити те, як більшовизму вдалося на якийсь час стати частиною європейської культури як втілення нового століття, вмінням більшовиків першими відчутти відповідність моменту й на

ньому паразитувати: «Від самого початку комунізм як ідеологічно, так і тактично був паразитом. Він успішно паразитував на суспільній справі, яка була не лише істотною й важливою, а й справедливою, близькою до прагнень великої частини інтелігенції, вихованої на ідеалах просвітництва і гуманізму» [16, с. 194]¹ – підсумовує польський філософ, вказуючи на жахливий в своїй парадоксальності факт: «В ті роки, коли мільйони людей помирали від штучного голоду в Україні, від тортур, холоду, виснаження і куль у сталінських в'язницях, концтаборах та пересильних етапах, – радянська держава в очах значної групи західної інтелігенції бачилася як оплот миру, вогнище революційного гуманізму, провісник нового світу, де люди вільні від невпевненості у завтрашньому дні, рівні й сповнені віри в майбутнє» [16, с. 194–195].

Згодом ця тематика ще раз повернеться на сторінки «Всесвіту» через друк критичних заміток Ч. Мілоша під назвою «Сон розуму» [20] – як реакцію на видану в США книгу, що викликала в американському інтелектуальному середовищі жваві дискусії, позаяк у ній автор вперше на Заході абсолютно відкрито викривав симптоми «посткомуністичної хвороби» інтелектуального середовища Франції. Натомість польський письменник з відтінком іронії вказував на суголоєність спостережень американського дослідника і тих, котрі майже півстоліття тому він висловив у «Поневоленому розумі»,

1 Зауважу, що до певної міри схожій проблемі присвячена стаття Романа Шпорлюка «Короткий курс російсько-української лєнініани», в котрій автор розмірковує над роллю тоталітаризму у відносинах між Україною та Росією, а зокрема про сподівання деяких елементів української лівиці від пакту з Леніним як можливості кращої національної долі. Р. Шпорлюк робить висновок: «Тоталітарний чинник був присутній у російсько-українських стосунках упродовж майже усього ХХ століття. Саме тоді, коли Росія та Україна перебували під тоталітарним Ленініним, їх зробили формально рівними: відповідно до офіційних декларацій, вони стали республіками-засновниками нового політичного утворення, ССРСР. Сімдесят років по тому і Росія, і Україна все ще під комуністичним, проте вже не тоталітарним правлінням Бориса Єльцина і Леоніда Кравчука, незалежнилися та визнали незалежність та територіальну недоторканість одна одної». Ще один висновок: «Насправді на українцях та росіянах було розіграно *два* тоталітарних проекти, що почали співпрацювати, розв'язавши Другу світову війну, а згодом самі ж і зійшлися у цій найбільшій із будь-коли бачених в Європі воєн. (...) На перспективу ця війна також створила передумови для подальшого розпаду ССРСР і появи незалежних України та Росії». [23, с. 25]. Натомість Владислав Гриневич у статті «Міт війни і війна мітів» при розгляді проблеми переоцінки історичного минулого досліджує концепцію радянського міфу про війну як спосіб легітимізації режиму й особливу роль в радянській ідеології культу пам'яті війни. Окремо дослідник аналізує полярність позицій у ставленні до другої світової війни в українському суспільстві на початку 90-тих, зокрема проблему визнання ОУН-УПА. Автор робить песимістичний висновок про своєрідну консервацію на початку ХХІ століття радянської історичної пам'яті завдяки «легкому ретушуванню старого міту про Велику Вітчизняну війну» [11, с. 2–8].

вказуючи серед причин підтримки європейськими інтелектуалами лівих ідей не лише боротьбу з абсурдністю як він вважав у «Моєму досвіді марксизму», але й те, що «на засліплення і лицемірство, які наказували голосно засуджувати «американський імперіалізм» і мовчати про злочини комунізму, французьких лівих інтелектуалів штовхали товариєцькість, чутливість на змінність моди, а також і, можливо, передусім – ігнорування та зневага до культур і народів Центральної Європи» [1, с. 83]. Цікаво, що в українській передмові до публікації перекладу свого твору «Ферма «Рай для тварин» Дж. Орвелл, описуючи досвід перебування під час громадянської війни в Іспанії у 1937 році, коли комуністи здобули владу й почалось масове переслідування так званих «троцькістів» (міліції POVM) з одночасними масовими чистками в ССРСР за звинуваченнями у змові з фашизмом, Дж. Орвелл як і польський та американський автори вказував, що це була для нього цінна наука того, «як легко тоталітарній пропаганді керувати думкою освічених верств у демократичних країнах. (...) Саме тоді я збагнув негативний вплив радянського міфу на західний соціалістичний рух» [21, с. 78–79]. Проте, наводячи як приклад Англію, Дж. Орвелл натомість переконував, що абсолютно інші історичні умови життя є безпосередніми чинниками відсутності реакції Заходу на злочини радянського режиму: «...де немає громадянської війни, де закони відносно справедливі, а статистичним та інформаційним повідомленням ще можна йняти віри, і, нарешті, де наявність опозиційних поглядів та їх прилюдне висловлювання не пов'язане з небезпекою. У цій атмосфері середньостатистична людина не має реального уявлення, що таке концтабори, масові депортації, ув'язнення без процесу, цензура преси тощо. Коли вона читає про події в такій країні як Радянський Союз, вона перекладає все на мову англійських уявлень і не враховує безсоромної брехливості тоталітарної пропаганди. Аж до 1939 року, а може й пізніше, більшість англійського народу неспроможна була розгадати суті нацистського режиму в Німеччині, а коли йдеться про радянський режим, вони значною мірою ошукані й досі» [21, с. 79–80].

Своєрідною емоційною опозицією до текстів Ч. Мілоша та Л. Колаковського можна вважати надруковані того ж 1993 р. спогади поляків із в'язниць, таборів та заслань в СРСР під назвою «Ми депортовані». Про свій досвід війни, котрий безпосередньо був пов'язаний пе-

редусім з перебуванням у радянських тюрмах та концентраційних таборах, виселенням на Сибір або Південь Радянського Союзу розповіли польські інтелектуали Густав Герлінг-Грудзінський, Беата Обертінська і Юзеф Чапський [18]. На експресивність як одну з визначальних рис спогадів вказував упорядник текстів Богдан Ключовський, зауважуючи, що «час, коли народилися книги, подані тут уривками, ясна річ, не давав змоги витримувати дистанцію, зрештою, важко вимагати цього від людей, що уникли смерті лише завдяки щасливому збігові обставин» [15, с. 185]. Додам, що цілковито неможливо витримувати емоційну відстань й під час читання цих спогадів, в яких жахіття радянського тоталітарного режиму кричить зі сторінок тисячами замордованих, зганьблених, поставлених на межу виживання жертв репресій. Першим було вміщено український переклад одного з розділів книги «Інший світ. Совецькі записки» [10] визначного польського прозаїка, літературного критика, есеїста, представника польської еміграційної літератури Густава-Герлінга-Грудзінського. Написаний упродовж 1949–1950-х років «Інший світ» став одним з перших зразків «табірної прози», випередивши на кілька років «Архіпелаг ГУЛАГ» А. Солженіцина. Автор передмови до англійського (воно й було першим) видання «Іншого світу» 1951 року Бертран Рассел писав: «З-поміж багатьох читаних мною книжок на тему того, що довелося пережити жертвам советських в'язниць і таборів, «Інший світ» Густава Герлінга-Грудзінського справив на мене найбільше враження і є найкраще написаним. Йому притаманна рідкісна сила простого й живого опису, а правдивість жодного з його місць абсолютно неможливо поставити під сумнів» [10, с. 187]. Попри чималу кількість схвальних рецензій, що з'явилися після першої публікації, книзі до свого визнання судилось пройти довгий та складний шлях. Так, в Італії, де від 1955 року й до самої смерті жив Герлінг-Грудзінський «Інший світ» десятиліттями не помічався видавцями, у Франції книга жодного разу не вийшла протягом тридцяти п'яти років, незважаючи навіть на «протекцію» Альбера Камю. В Україні Г. Герлінг-Грудзінський вперше також з'явився щойно після 1991 року. Доцільно особливу увагу звернути на обраний українськими редакторами перший фрагмент для публікації, адже стали ним спогади Г. Герлінга-Грудзінського про перебування у таборі такого собі Горцева – слідчого однієї з харківських тюрем, колишнього енкаведиста,

що будучи частиною системи в певний момент став її жертвою. З'ясувавши особу Горцева, «Третій відділ відав у жертву в'язням одного зі своїх колишніх людей. У таборі почалась надзвичайна гра, в якій переслідувачі уклали мовчазну згоду з переслідуваними» [10, с. 185]. Про цю своєрідну «легітимізацію» знищення в'язнями свого колишнього ката один із засланих зіронізує: «Що ж, нарешті й ми мали змогу відчувати, що революція повернула старий порядок речей. Колись невільників кидали на поталу левам, тепер левів кидають на поталу невільникам» [10, с. 186]. Фізичні катування колишнього слідчого шляхом виконання неймовірної кількості праці, попри його благаання про милосердя й співчуття, виконали свою роль – стали причиною повільної смерті від фізичного виснаження. Польський автор не подає власної виразної оцінки вчиненого в'язнями, хоча загалом можна простежити хоч і пасивну, проте підтримку їхніх дій, адже для всіх них Горцев був не лише абстрактним уособленням системи, що заслала їх до таборів, але й безпосереднім знаряддям її катувань. У наступному номері був надрукований ще один уривок «Іншого світу», де Г. Герлінг-Грудзінський замислюється над складним питанням табірної моралі, котра, як зрештою і будь-яка інша, виробила власне лицемірство: «Так, наприклад, нікому б не спало на думку звинуватити молодого хлопця, який задля покращення своєї долі робився коханцем старої лікарки, але гарна дівчина, що з голоду віддається огидному стариганові у «хліборізці» була, ясна річ, «шльондрою»» [10, с. 191] – пише автор, додаючи «коли замислюєшся над причинами такого складного й важкого явища, доходиш висновку, що в кожній ширшій спільноті існує підсвідоме прагнення тягнути до ганебного стовпа «громадської думки» упійманих на гарячому невдах, аби таким дешевим коштом дещо вибілітись самому. Жінки чудово підходили для цього, бо нечасто мали можливість продавати щось інше, крім власного тіла» [10, с. 191]. Описуючи нелюдські умови перебування у таборі, коли жінки, знаючи що згодом їхніх кількамісячних дітей заберуть й повезуть у невідомому напрямку, вагітніли аби бути наступні кілька місяців звільненими від непосильної праці, коли слабші гинули через неспроможність дати відсіч сильнішим, що по-звірячому видирали пайки, коли воду отримували з талого снігу, що його можна було збирати довкола табору, колишній польський в'язень з найбільшою емоційністю називає найсильніший спо-

сіб катування людини – голод: «Голод, голод... (...) Де межа його впливу, поза якою приречена на падіння людська гідність знову віднаходить свою розхристану рівновагу? Її немає. (...) Якщо Бог існує, нехай безжально карає тих, котрі нищать людей голодом» [10, с. 191]. Без сумніву, зважаючи на особистий гіркий досвід «поневолення», не духового, а фізичного, радянським режимом, Г. Герлінг-Грудзінський згодом став одним з тих, хто рішуче не погоджувався з деякими положеннями «Поневоленого розуму» Ч. Мілоша, переконуючи, що «комунізм не в силі підкорити людську думку і лише завдяки фізичному терору тримає в покорі населення» [9, с. 167]. Перекладачем уривків табірної прози був український письменник Ю. Андрухович, котрий вперше як перекладач дебютував на сторінках «Всесвіту» у 1991 році перекладом роману Т. Конвіцького «Малий апокаліпсис»,

а згодом під впливом роботи над українською версією цього твору написав «Московіаду», що стала чи не першим українським здійсненням деконструкції колоніального й антиколоніального дискурсів.

Середина 90-х років стала часом значного сповільнення політичного, культурного, націєтворчого процесів в Україні. Кінець ХХ ст. поставив перед українцями нові виклики. Саме Польща та її культура знову стали стимулом до активних дебатів на тему самовизначення. В українському культурному дискурсі з'явилися вже призабуті від часу далеких публікацій у 90-х рр. у журналі «Всесвіт» чи «Сучасність» імена чільних польських інтелектуалів З. Бжезінського, Л. Колаковського, Ч. Мілоша, Г. Герлінка-Грудзінського. Їхнє філософське, письменницьке, політологічне слово знову з запалом перекладають та обговорюють.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Fiut A. Być (albo nie być) Środkowoeuropejszym / Aleksander Fiut. – Kraków, 1999. – S. 83.*
2. *Бжезінський З. «Я щасливий, що маю змогу бути свідком цих справді історичних подій, що відбуваються в Україні» / Збігнев Бжезінський // Сучасність. – 1992. – № 1.*
3. *Бжезінський З. Великий провал. Народження і смерть комунізму в двадцятому столітті / Збігнев Бжезінський // Всесвіт. – 1992. – № 1–2. С. 215–222; № 3. – С. 56*
4. *Бжезінський З. Передчасне партнерство / Збігнев Бжезінський // Всесвіт. – 1994. – № 9.*
5. *Бжезінський З. СРСР – світова великодержавна нового типу / Збігнев Бжезінський // Сучасність. – 1984. – № 1–2.*
6. *Бжезінський З. Тайванський варіант / Збігнев Бжезінський // Всесвіт. – 1991. – № 5.*
7. *Бжезінський З. Україна має стати європейською державою / Збігнев Бжезінський // Сучасність. – 1992. – № 9.*
8. *Богачевська-Хом'як М. Слово про З. Бжезінського / Марта Богачевська-Хом'як // Сучасність. – 1992. – № 9.*
9. *Валіцький А. Інтелігенція і комуністичний тоталітаризм в Польщі / Анджей Валіцький ; пер. з пол. В. Степаненко // Всесвіт. – 1991. – № 8, 9. – С. 165–168; С. 175–180.*
10. *Герлінг-Грудзінський Г. Інший світ. Фрагменти / Густав Герлінг-Грудзінський // Всесвіт. – 1993. – № 2, 3–4. – С. 187; С. 191.*
11. *Гриневиц В. Міт війни і війна мітів / Владислав Гриневиц // Критика. – 2005. – Ч. 91. – С. 2–8.*
12. *Гупало С. Призабуті сторінки вітчизняної історії літератури: Ксаверій Прушинський / Сергій Гупало // Актуальні питання культурології:*

альм. наук. т-ва «Афіна» каф. культурології РДГУ: 36. наук. праць. / Упор. Виткалов В.Г., Ярошук В.П. – Вип. 9. – Рівне, 2010. – С. 30–32.

13. *Єдліцький Є. Лешек Колаковський: історія та відповідальність / Єжи Єдліцький // Критика. – 2010. – Ч. 5–6 (151–152). – С. 42.*

14. *Зелінська Л. Тадеуш Конвіцький і Юрій Андрухович: парадоксальність апокаліптичних візій / Лідія Зелінська // Київські полоністичні студії. – Т. XVIII. – 2010. – С. 323.*

15. *Клюковський Б. Передмова до видання: «Ми депортовані. Спогади поляків із в'язниць, таборів і заслань в СРСР» / Богдан Клюковський // Всесвіт. – 1993. – № 2. – С. 185.*

16. *Колаковський Л. Комунізм як культурна формація / Лешек Колаковський // Всесвіт. – 1993. – № 5–6. – С. 192–196.*

17. *Коментар редакції до публікації: Бжезінський З. «Великий провал» / Збігнев Бжезінський // Всесвіт. – 1992. – № 1–2. – С. 215*

18. *Ми депортовані. Спогади поляків із в'язниць, таборів і заслань в СРСР // Всесвіт. – 1993. – № 2. – С. 185–187.*

19. *Мілош Ч. Мій досвід марксизму / Чеслав Мілош // Всесвіт. – 1993. – № 1. – С. 136–142.*

20. *Мілош Ч. Сон розуму / Чеслав Мілош ; пер. з пол. А. Могиленка // Всесвіт. – 1996. – № 1. – С. 149–153.*

21. *Передмова до видання: «Ферма «Рай для тварин». Дж. Орвелла / Джордж Орвелл // Всесвіт. – 1991. – № 1. – С. 78–79.*

22. *Прушинський К. Ніч у Кремлі / Ксаверій Прушинський // Всесвіт. – 1991. – № 5.*

23. *Шпорлюк Р. Короткий курс російсько-української ленініани / Роман Шпорлюк // Критика. – 2006. – Ч. 104. – С. 25.*